

Ewa Szarlata Konserwacja Dziej Sztuki
65-012 Zielona G6ra, ul. Miedzykowa 95
NIP: 9291841311, REGON: 386722961
+48 537 387 637, e.a.szarlata@gmail.com

Ewa Szarlata

Program prac konserwatorskich

Kapliczka przydrozna usytuowana w Chełmie Śląskim, pow. bieruńsko-
lędziański, przy ul. Śląskiej 57

(daw.: pow. Tychy przy ul. Waryńskiego 57).

Wykonana w kamieniu, z 1834 r. polichromowana, w kształcie kolumny
z posągiem Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej, stojącej na kuli ziemskiej

Nr rejestru zabytków: B/538/2024

Ewa Szarlata

Katowice, sierpień 2024

Spis treści

1.0.	Karta identyfikacyjna zabytku i dokumentacji	5
2.0.	Opis obiektu	7
3.0.	Zagadnienia historyczne	8
4.0.	Stan zachowania i przyczyny zniszczeń	8
6.0.	Cel i założenia działań konserwatorskich	10
7.0.	Program prac konserwatorskich	12
8.0.	Zalecenia dla użytkownika	16
10.0.	Dokumentacja fotograficzna	17
11.0.	Spis elementów dokumentacji	27

RZEŻBA KAMIENNA

1.0. Karta identyfikacyjna zabytku i dokumentacji

1.1. Nr rejestru zabytków

rejestr zabytków: B/538/2024, poprzednio: 493/74, 05.09.1974 r.,

1.2. Dane obiektu

- RODZAJ: rzeźba kamienna polichromowana, zabytek ruchomy,
- TEMAT: Kapliczka przydrożna kolumnowa z figurą Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej stojącej na kuli ziemskiej,
- AUTOR, WARSZTAT, SZKOŁA, KRAJ: *nieznany*,
- INSKRYPCJE: *nieczytelne*,
- DATOWANIE: 1834 r.,
- LOKALIZACJA: woj. śląskie, powiat bieruńsko-lędziński, gm. Chełm Śląski, 41-403 Chełm Śląski, ul. Śląska 57,
- WŁAŚCICIEL/UŻYTKOWNIK: Gmina Chełm Śląski, ul. Stanisława Konarskiego 2, 41-403 Chełm Śląski,
- WYMIARY/POWIERZCHNIA KSZTAŁT: wysokość ok. 453 cm,
- MATERIAŁY I TECHNIKA ORYGINAŁU: rzeźba z kamienia naturalnego, prawdopodobnie piaskowca, polichromowana, pierwotnie prawdopodobnie złocona, el. Metalowe,
- WCZEŚNIEJSZE KONSERWACJE (LUB RENOWACJE): renowacje, liczne odmalowania,
- WCZEŚNIEJSZE DOKUMENTACJE: brak,

1.3. Dane o dokumentacji

- ZLECENIODAWCA: Gmina Chełm Śląski, ul. Stanisława Konarskiego 2, 41-403 Chełm Śląski,
- AUTORKA DOKUMENTACJI: mgr szt. Ewa Szarlata, konserwatorka dzieł sztuki, nr dyplomu 9904,
- LICZBA STRON TEKSTU 28 , FOTOGRAFII 11 ,
- DATA I MIEJSCE WYKONANIA: Sierpień 2024, KATOWICE,

○ MIEJSCE PRZECHOWYWANIA KOPII:

1. Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Katowicach, Francuska 12, 40-015 Katowice,
2. Urząd Gminy Chełm Śląski, ul. Stanisława Konarskiego 2, 41-403 Chełm Śląski,
3. Ewa Szarlata Konserwacja Dziej Sztuki, ul. Mieczykowa 95, 65-012 Zielona Góra.

2.0. Opis obiektu

Obiekt znajduje się w województwie śląskim, w powiecie bieruńsko-lędzińskim, w gminie Chełm Śląski, w Chełmie Śląskim przy ul. Śląskiej 57. Został wzniesiony na działce o numerze 997/651. Obecnie znajduje się przy drodze z chodnikiem oraz ścianie wzniesionego w późniejszym okresie budynku z czerwonej cegły.

Jest to kamienna kapliczka przydrożna w formie kolumny z figurą Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej, ufundowana w 1834 r. Jest ona otoczona metalowym płotem pochodzącym z późniejszego okresu. Wokół cokołu obiektu znajduje się żwirowa obsypka.

Wysokość kapliczki wynosi 453 cm. Obiekt składa się z cokołu z inskrypcjami, który stanowi podwyższoną bazę kolumny w porządku tokańskim, gładkiej bazy kolumny, jej prostego kapitelu oraz figury Marii z metalowym nimbem z gwiazdami.

Kolumna jest obecnie przemalowana. Wysokość jej cokołu wynosi 37 cm. Powyżej niego znajdują się dwa półwałki o łącznej wysokości ok. 7 cm. Trzon kolumny jest gładki i ma wysokość 220 cm. Jej obwód w dolnej partii (na wysokości ok. 1 m) wynosi 145 cm. Kapitel kolumny ma wysokość około 13 cm.

Przedstawienie Matki Boskiej to pełnoplastyczna figura o wysokości około 153 cm. Matka Boska została przedstawiona w typie ikonograficznym Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej – *Immaculata*. Została ona zobrazowana w pozycji stojącej na kuli ziemskiej i półksiężycu, ze złożonymi w modlitwie dłońmi i oczami zwróconymi ku górze. Jej głowę otacza nimb z gwiazd. Marię przedstawiono w białej sukni i błękitnym płaszczu. Nimb oraz półksiężyc były prawdopodobnie pierwotnie złożone.

Obecnie obiekt otacza metalowy ażurowy płot o wymiarach 168 x 170 cm i wysokości 110 cm. Wokół cokołu obiektu wykonano żwirową obsypkę. Kapliczka jest obecnie podparta metalowym wspornikiem przymocowanym do ściany budynku. W jego obrębie zamontowano oświetlenie elektryczne przymocowane bezpośrednio do jej struktury.

3.0. Zagadnienia historyczne

Kapliczka przydrożna kolumnowa z figurą Matki Boskiej Niepokalanie Początej znajdująca się w Chełmie Śląskim, ma znaczące miejsce w historii tej miejscowości. Została ona ufundowana w 1834 roku jako wyraz wdzięczności za ocalenie mieszkańców przed epidemią cholery, która w latach 30. XIX wieku spustoszyła gminę.

Kapliczka ta jest jednym z dwóch kluczowych zabytków Chełmu Śląskiego związanych z tymi tragicznymi wydarzeniami – drugim jest Krzyż na tzw. Smutnej Górze. Oba te obiekty upamiętniają ofiary zarazy, która pochłonęła życie większości mieszkańców gminy, i są świadectwem głębokiej wiary lokalnej społeczności.¹ Według kronik parafialnych, mieszkańcy wierzyli, że to postawienie figury Matki Boskiej przyczyniło się do zatrzymania rozprzestrzeniania się zarazy.

Obiekt został wpisany do rejestru zabytków 5 września 1974 roku pod numerem 493/74, a w związku z reformą administracyjną w Polsce, przeniesiono go do rejestru zabytków ruchomych województwa śląskiego i obecnie znajduje się pod numerem B/538/2024.

Kapliczka z figurą Matki Boskiej Niepokalanie Początej jest nie tylko zabytkiem historycznym, ale także przedmiotem wielkiej troski lokalnej społeczności. Zgodnie z relacjami ustnymi mieszkańców wielokrotnie organizowali oni zbiórki na jej renowację, dbając o to, aby figura była regularnie odmalowywana i zachowana w jak najlepszym stanie, zgodnie z ich wiedzą.

¹ Projekt studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Chełm Śląski wraz z prognozą oddziaływania na środowisko, Geoplan, 2023, s. 64

4.0. Stan zachowania i przyczyny zniszczeń

Kapliczka z figurą Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej zachowana jest w stanie średnim. Główne problemy dotyczące obiektu to widoczny brak jego stabilności strukturalnej oraz obecność przemalowań obejmujących praktycznie całą jego powierzchnię.

Problemy strukturalne kapliczki wynikają z nierównomiernego osiadania jej fundamentów, prawdopodobnie w wyniku ich zbyt płytkiego posadowienia. Obiekt jest lekko pochylony w kierunku sąsiadującego z nim budynku. Obecnie kapliczka jest wsparta o jego ścianę za pomocą metalowego wspornika. Zabezpieczenie to pozwoliło na spowolnienie dalszych zniszczeń, ale jest to rozwiązanie tymczasowe.

Przemalowania na powierzchni obiektu mają charakter nieprofesjonalny i stanowią uproszczone „odświeżenie” oryginalnej warstwy malarskiej, a także przemalowanie powierzchni kamienia wcześniej niepolichromowanej. Rodzaj zastosowanych farb jest nieznan, a ich gruba warstwa może przyczyniać się do degradacji znajdującego się pod nimi kamienia ze względu na słabą paroprzepuszczalność. Przemalowanie sprawia, że inskrypcja na cokole figury jest obecnie nieczytelna. Metalowa aureola jest także przemalowana i skorodowana, ozdobiona sztucznymi kwiatami. Do obiektu dodano współczesne elementy, takie jak elektryczne oświetlenie aureoli oraz lampa u stóp figury Matki Boskiej.

Otoczenie zabytku jest uporządkowane. Metalowy płot, otaczający kapliczkę, dodano w okresie późniejszym. Jest on obecnie skorodowany.

Stan zachowania obiektu wymaga dalszego zbadania podczas prac konserwatorskich, ze względu na duży zakres późniejszych ingerencji. W szczególności należy zbadać zakres występowania oryginalnych polichromii i ich stan zachowania.

5.0. Cel i założenia działań konserwatorskich

Głównym celem prowadzonych prac konserwatorskich jest zatrzymanie aktywnych czynników niszczących obiekt, jego stabilizacja strukturalna oraz przywrócenie walorów estetycznych. Prace wymagają demontażu obiektu.

Należy przeprowadzić działania dotyczące posadowienia obiektu. Ocenę stanu fundamentów będzie można wykonać po demontażu elementów kapliczki. Obecne fundamenty powinny być dokładnie udokumentowane fotograficznie i usunięte. Na ich miejscu należy wykonać nowy fundament, posadowiony poniżej poziomu przemarzania gruntu dla obszaru Chełmu Śląskiego. Fundament powinien być wykonany z betonu wodoszczelnego, z zastosowaniem wymaganej odsadki od krawędzi podstawy kapliczki. Wymiana fundamentu jest niezbędna z punktu widzenia dalszej stabilności konstrukcji. Wszelkie decyzje w zakresie wykonania fundamentu należy uzgadniać z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków w Katowicach.

Ponadto należy usunąć przemalowania obecne na powierzchni obiektu oraz rozpoznać zakres występowania jego oryginalnej polichromii. Przed wyborem metody oczyszczania konieczne jest przeprowadzenie prób.

Należy usunąć późniejsze elementy, takie jak dekoracje oraz instalacje elektryczne, a także oczyścić powierzchnię kamienia w miejscach, w których powinien być on eksponowany. Konieczne jest usunięcie uzupełnień kamienia wykonanych z materiałów o parametrach nieodpowiadających jego oryginalnej strukturze. Należy oczyścić inskrypcje znajdujące się na cokole obiektu. Konieczne jest wzmocnienie struktury kamienia preparatami na bazie związków krzemorganicznych. Uzupełnienia ubytków kamienia należy wykonywać zaprawami na bazie wapna hydraulicznego, dobranymi do parametrów mechanicznych i cech wizualnych kamienia.

Po montażu elementów kapliczki należy uzupełnić spoiny i opracować je pod względem faktury. Retusz powinien być wykonany stabilnymi optycznie farbami o odpowiednich parametrach paroprzepuszczalności. Należy oczyścić i zabezpieczyć elementy metalowe oraz wykonać ewentualne złączenia elementów figury metodą odporną na działanie czynników atmosferycznych. Obiekt wymaga zabezpieczenia poprzez wykonanie hydrofobizacji.

Płot pochodzący z późniejszego okresu historii obiektu należy zdemontować na czas prowadzenia prac przy fundamentach kapliczki. Jego powierzchnię należy oczyścić z przemalowań i produktów korozji, a następnie zabezpieczyć ją przed dalszą korozją. Płot wymaga nałożenia nowych powłok malarskich. Ogrodzenie należy zamontować ponownie, osadzając słupki na fundamencie betonowym. Wymagane jest ponowne wykonanie obsypki żwirowej wokół obiektu w celu ograniczenia rozbryzgu wody opadowej.

6.0. Program prac konserwatorskich

6.1. Kapliczka

1. Wykonanie dokumentacji fotograficznej obiektu przed konserwacją.
2. Określenie stanu zachowania obiektu i analiza przyczyn zniszczeń.
3. Wykonanie odkrywek w celu rozpoznania budowy technologicznej obiektu w zakresie jego konstrukcji i możliwości demontażu obiektu. Ewentualne pobranie próbek kamienia do badań petrograficznych.
4. Demontaż elementów kapliczki i przewiezienie ich do pracowni.
5. Wykucie obecnego fundamentu oraz wykonanie nowego fundamentu z betonu zbrojonego, osadzonego poniżej poziomu przemarzania gruntu dla obszaru Chełmu Śląskiego. Fundament powinien być wykonany z betonu wodoszczelnego, z odsadzką od krawędzi cokołu wynoszącą 10-15 cm. Wszelkie decyzje w zakresie wykonania fundamentu należy uzgadniać z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków w Katowicach.
6. Wstępne oczyszczenie powierzchni obiektu z luźnego brudu i pozostałości nawarstwień biologicznych w sposób mechaniczny, przy użyciu szczoteczek i noży.
7. Wykonanie badań stratygraficznych oraz odkrywek warstw malarskich w celu dalszego rozpoznania budowy technologicznej obiektu i określenia zakresu występowania oryginalnych nawarstwień malarskich. Pobranie próbek nawarstwień malarskich do badań fizyko-chemicznych. Określenie zakresu występowania złocien.
8. Wykonanie prób usuwania przemalowań z warstwy malarskiej oraz złocien.
9. Usunięcie przemalowań metodą wybraną na podstawie przeprowadzonych prób.
10. Usunięcie uzupełnień kamienia niedopasowanych do jego parametrów fizyko-mechanicznych oraz cech wizualnych.

11. Wzmocnienie kamienia przy użyciu preparatów na bazie związków krzemooorganicznych – KSE 100 oraz KSE 300 (lub równoważnych). W miejscach tego wymagających należy wykonać prekonsolidację kamienia przed przystąpieniem do zabiegu oczyszczania. Aplikację środków należy rozpocząć od zastosowania preparatów o niższym stężeniu. Impregnat należy nanosić metodą polewania bezciśnieniowego. Proces powtórzyć co najmniej dwukrotnie, aplikując mokre w wilgotne, aż do ustania chłonności podłoża. Po wykonaniu impregnacji obiekt należy zabezpieczyć przed wpływem czynników atmosferycznych przez okres wymagany przez producenta preparatów (około 28 dni).
12. Oczyszczenie mocniej związanego brudu z powierzchni kamienia przy użyciu metod chemicznych dobranych po przeprowadzeniu prób. Proponuje się zastosowanie kompresów z wodnym roztworem aktywnego środka chelatującego EDTA (wersenian disodowy) w stężeniu dobranym na podstawie przeprowadzonych testów. Po zakończeniu oczyszczania miejsca należy przemyć wodą demineralizowaną i zastosować kompresy odsalające z ligniny w celu usunięcia pozostałości środków.
13. Doczyszczenie mechaniczne trudnodostępnych powierzchni rzeźbiarskich przy użyciu drobnych skalpeli, kamieni szlifierskich oraz innych materiałów ściernych.
14. Podklejenie pęknięć i odspojień kamienia przy użyciu preparatu iniekcyjnego na bazie spoiw hydraulicznych ICS 2K firmy Remmers lub innego równoważnego.
15. Sklejenie luźnych fragmentów kamienia. Do łączenia dużych elementów zaleca się wprowadzenie zbrojenia na bazie włókna szklanego lub niekorodującego metalu oraz klejenie za pomocą dwuskładnikowej żywicy epoksydowej.
16. Podklejenie odspojień warstwy malarskiej oraz złocień przy użyciu roztworu 5% wodnej dyspersji akrylowej odpornej na działanie UV Primal AC-33 lub innej równoważnej.
17. Wykonanie zbrojeń w miejscach występowania większych uzupełnień ubytków kamienia przy użyciu drutu mosiężnego wklejanego na klej z dwuskładnikowej żywicy epoksydowej, np. Araldite Standard.

18. Uzupełnienie ubytków kamienia zaprawą mineralną dostosowaną do jego parametrów fizyko-mechanicznych i cech wizualnych. Zaleca się zastosowanie gotowych zapraw na bazie wapna hydraulicznego, barwionych w masie i/lub modyfikowanych kolorystycznie przy użyciu stabilnych pigmentów ziemnych. Możliwe jest zastosowanie zapraw RM pro firmy Remmers o odpowiednio dobranym uziarnieniu, zaprawy wapienno-trasowej Optosan NSR firmy Optolith lub innej równoważnej.
19. Mechaniczne usunięcie korozji z elementów metalowych przy użyciu materiałów ściernych. Zastosowanie inhibitora korozji na oczyszczonej powierzchni – taniny w roztworze wody i alkoholu w stężeniu ok. 10%. Zabezpieczenie powierzchni metalu 10% roztworem żywicy akrylowej Paraloid B-72 w acetonie.
20. Montaż elementów kapliczki. Uzupełnienie spoin zaprawą wapienno-trasową przeznaczoną do obiektów zabytkowych, Optosan TrassMörtel firmy Optolith lub inną równoważną. Uzupełnienie drobnych ubytków kamienia zgodnie z pkt 18.
21. Miejscowe scalenie kolorystyczne powierzchni uzupełnień oraz niemożliwych do usunięcia zabrudzeń i przebarwień w obrębie odsłoniętego kamienia przy pomocy żółto-krzemianowej farby o laserunkowym charakterze, Restaura-Lasur firmy Keim lub równoważnej. Uczytnienie inskrypcji poprzez wykonanie delikatnego laserunku.
22. Rekonstrukcja polichromii przy użyciu farb na bazie niskoprocentowego (2-3%) roztworu Paraloidu B-72 w metoksypropanolu oraz stabilnych optycznie pigmentów.
23. Rekonstrukcja złocień w technice odpornej na działanie czynników atmosferycznych. Proponowane jest zastosowanie złota 24 karatowego oraz systemu na bazie spoiwa akrylowego Instacoll firmy Kölner lub innego równoważnego. Sposób opracowania złota dopasować do oryginału.
24. Hydrofobizacja powierzchni obiektu. Powierzchnię kamienia oraz polichromii należy zabezpieczyć przed bezpośrednim działaniem wody opadowej poprzez jej pokrycie preparatami hydrofobizującymi na bazie silanów/siloksanów, np. Funcosil SNL firmy Remmers.

25. Wykonanie obsypki żwirowej wokół obiektu w celu ograniczenia rozbryzgu wody opadowej. Zaleca się użycie drobnego, dobrze przepuszczalnego żwiru o zaokrąglonych krawędziach. Frakcja żwiru powinna wynosić od 4 do 8 mm, a grubość obsypki około 5 cm. Pod żwirem możliwe jest umieszczenie warstwy geowłókniny o formacie precyzyjnie dopasowanym do zakresu obsypki. Przed umieszczeniem żwiru w otoczeniu zabytku należy go wypłukać w celu usunięcia zanieczyszczeń.
26. Wykonanie powykonawczej dokumentacji prac konserwatorsko-restauratorskich.

6.2. Metalowe ogrodzenie

1. Wykonanie dokumentacji fotograficznej obiektu przed konserwacją.
2. Określenie stanu zachowania obiektu i analiza przyczyn zniszczeń.
3. Demontaż elementów ogrodzenia i przewiezienie ich do pracowni.
4. Usunięcie istniejących fundamentów ogrodzenia.
5. Mechaniczne oczyszczenie metalu z późniejszych nawarstwień malarskich i produktów korozji przy użyciu materiałów ściernych.
6. Zastosowanie inhibitora korozji na oczyszczonej powierzchni – taniny w roztworze wody i alkoholu w stężeniu ok. 10%.
7. Wykonanie nowych powłok malarskich farbą odporną na działanie czynników atmosferycznych, dopasowaną na podstawie przeprowadzonych prób, natryskowo. Kolor ogrodzenia należy uzgodnić z WUOZ w Katowicach.
8. Wykonanie nowych fundamentów pod montaż słupków ogrodzenia.
9. Montaż ogrodzenia.
10. Wykonanie powykonawczej dokumentacji prac konserwatorsko-restauratorskich.

7.0. Zalecenia dla użytkownika

Obecnie obiekt posiada oświetlenie elektryczne mocowane bezpośrednio do jego struktury. Instalacje te zostaną usunięte podczas planowanych prac. Ewentualny projekt nowego oświetlenia powinien unikać montowania elementów do powierzchni kapliczki. Do jego przygotowania należy wybrać firmę, która ma doświadczenie w projektowaniu oświetlenia obiektów zabytkowych.

8.0. Dokumentacja fotograficzna

Zdj. 1. Zdjęcie archiwalne. Widok ogólny kapliczki, 2009, autor: ks. Prof. Jerzy Myszor, Źródło: https://silesia.edu.pl/index.php/Plik:Chelm_NMP.jpg, dostęp 20.08.2024.

Zdj. 2. Widok ogólny kapliczki wraz z otoczeniem, 2024.

Zdj. 3. Widok ogólny kapliczki, 2024.

Zdj. 4. Widok ogólny kapliczki, 2024.

*Zdj. 5. Widok ogólny kapliczki. Zaobserwować można pochylenie obiektu w stronę ściany budynku.
Kapliczka wspiera na metalowym wsporniku, 2024.*

Zdj. 6. Widok na fragment kapliczki oraz sąsiadujący budynek. Kapliczka wspiera na metalowym wsporniku. Na zdjęciu widoczne są instalacje elektryczne, 2024.

Zdj. 7. Widok na figurę Marii. Na zdjęciu widoczne są przemalowania, którymi pokryta jest powierzchnia figury, 2024.

Zdj. 8. Widok na trzon kolumny z grubą warstwą przemalowań, 2024.

Zdj. 9. Widok na cokół kolumny z grubą warstwą przemalowań oraz nieczytelną inskrypcję, 2024.

Zdj. 10. Widok na otoczenie podstawy kapliczki, 2024.

Zdj. 11. Widok ogólny metalowego ogrodzenia kapliczki, 2024.

9.0. Spis elementów dokumentacji

Zdj. 1. Zdjęcie archiwalne. Widok ogólny kapliczki, 2009, autor: ks. Prof. Jerzy Myszor, Źródło: https://silesia.edu.pl/index.php/Plik:Chelm_NMP.jpg, dostęp 20.08.2024.

Zdj. 2. Widok ogólny kapliczki wraz z otoczeniem, 2024.

Zdj. 3. Widok ogólny kapliczki, 2024.

Zdj. 4. Widok ogólny kapliczki, 2024.

Zdj. 5. Widok ogólny kapliczki. Zaobserwować można pochylenie obiektu w stronę ściany budynku. Kapliczka wspiera na metalowym wsporniku, 2024.

Zdj. 6. Widok na fragment kapliczki oraz sąsiadujący budynek. Kapliczka wspiera na metalowym wsporniku. Na zdjęciu widoczne są instalacje elektryczne, 2024.

Zdj. 7. Widok na figurę Marii. Na zdjęciu widoczne są przemalowania, którymi pokryta jest powierzchnia figury, 2024.

Zdj. 8. Widok na trzon kolumny z grubą warstwą przemalowań, 2024.

Zdj. 9. Widok na cokół kolumny z grubą warstwą przemalowań oraz nieczytelną inskrypcję, 2024.

Zdj. 10. Widok na otoczenie podstawy kapliczki, 2024.

Zdj. 11. Widok ogólny metalowego ogrodzenia kapliczki, 2024.

